

V této souvislosti autor dále provádí cennou a originální pojmovou a srovnávací analýzu takových kategorií, jako je konzervace, pod níž chápe úsilí o zachování a udržování podstatného obsahu různých systémů, tradicionalismu, tradiční, „radikální“, politický, ochranný, legitimistický, „reformní“ a romantický konzervatismus. Neméně přínosné jsou Formánkovy poznámky o vztahu konzervatismu, pravicového radikalismu a fašismu, jakož i o specifických rysech konzervatismu v různých kapitalistických zemích, přičemž z pochopitelných důvodů věnuje hlavní pozornost neokonzervatismu v USA.

Zatímco první kapitola recenzované práce je věnována především neokonzervatismu jako teorii, zbývající dvě kapitoly se zaměřují hlavně na jeho praktické uplatnění. V kapitole druhé, nazvané *Vnitřní politika neokonzervatismu*, autor nejprve vysvětluje, jaká východiska ze současné krize buržoazního politického systému neokonzervatismus hledá, navrhuje a prakticky prosazuje. Dále analyzuje podstatné rysy neokonzervativní teorie a praxe, a to zejména na příkladu ekonomických opatření Reaganovy vlády v USA. Kapitola si podrobně všimá rovněž sociální politiky neokonzervatismu a jeho úsilí dále prohloubit formálnost buržoazní demokracie.

Značnou pozornost věnuje M. Formánek ve třetí kapitole své knihy rovněž *zahraniční politice neokonzervatismu*. Je to pochopitelné a oprávněné, uvážíme-li, jak výrazně ovlivňuje neokonzervatismus zejména vládnoucích politických institucí a činitelů v USA současně mezinárodní vztahy. Autor se zaměřuje zvláště na agresivitu této politiky, její konzervativní přístup k řešení základního rozporu epochy a na její roli v systému rozporů mezi imperialistickými zeměmi.

Vzhledem k tomu, že otázky neokonzervativní vnitřní i zahraniční politiky, zvláště USA, jsou u nás předmětem prakticky každodenního zájmu a analýzy sdělovacích prostředků, nepovažuji za nutné druhou a třetí kapitulu Formánkovy práce komentovat stejně podrobně jako kapitulu první. I když tyto kapitoly neznamenají tudíž podle mého názoru v našem kontextu takový teoretický a analytický přínos jako kapitola první, přesto je třeba vyzvednout jejich přednost, kterou před běžnými publikacemi a komentáři v našich sdělovacích prostředcích mají. Mám na mysli jejich systematickosti, ucelenosti a relativně vyčerpávající výklad.

Celkově považuji novou studii M. Formánka za aktuální, potřebný a dobře zpracovaný příspěvek ke kritické analýze jednoho z nejvlivnějších směrů současné buržoazní ideologie i politické praxe.

Jan Sedláček

Z. Pavlík — J. Rychtaříková — A. Šubrtová: *Základy demografie*

Praha, Academia 1986, 732 s.

Skromným označením „učební příručka“ uvádějí autoři důstojný výsledek své dlouholeté vědecké a pedagogické práce, více než sedmisetstránkový základ jednoho vědního oboru. Když se nad tím ale hlouběji zamyslíme, napadne nás, že to vlastně vůbec není skromné označení. Shrnutí a ucelení základních poznatků oboru s více než třístaletou tradicí do podoby univerzální vysokoškolské učebnice je v jistém smyslu maximalistickým požadavkem. A jeho kvalitní splnění svědčí přinejmenším o dvou podstatných faktech: o vyspělosti oboru a o jeho aktuální významnosti.

Demografie má v Československu dlouhou a kontinuální tradici. Zaujímá také důstojné místo ve světovém měřítku. Příznačným rysem této pozice je rozvíjení vlastního přístupu, výrazná a přitom důsledná a dlouhodobá vědecká orientace, postupný přechod od zásadních problémů k upřesňování detailů, otevřenost vůči kvalitativním změnám objektu i metod zkoumání. Všechny tyto vlastnosti československé demografie odráží nová učebnice, která je zároveň jejich logickým důsledkem. A ve svém výchovném plánu se pokouší o jejich pěstování ve vědomí příslušníků nastupující generace univerzitních studentů. Je potěšitelné, že tento záměr se týká nejen posluchačů přírodovědeckých, ale i lékařských, ekonomických a filozofických fakult. Tedy i budoucích sociologů.

Nová demografická učebnice je však zajímavá a užitečná i pro současné sociology, respektive sociology středního a staršího věku. Důvody jsou dva a oba zcela zjevné. Za prvé jde skutečně o vzorovou, ukázkovou učebnici, a to v nejednom ohledu, za druhé její celková koncepce i dílčí záběry demografické problematiky přinášejí důležité meritorní a metodologické poznatky, bez nichž se sociolog jakékoli specializace prakticky neobejde. Zastavme se nejdříve u tohoto druhého momentu:

Znalost konkrétního průběhu demografické reprodukce, „obnovy populací v důsledku probíhajících procesů rození a umírání“ (jak je definován předmět demografie

na s. 21) je nezbytná pro pochopení řady základních sociálních procesů, které se v prostoru demografické reprodukce vlastně odehrávají. Zde vznikají sociální vztahy, sociální normy, dochází k jejich institucionalizaci.

V první kapitole učebnice, zabývající se předmětem demografie, se ovšem uvažuje i o takovém širším pojetí oboru, které by zahrnovalo i studium vzdělanostních, kvalifikačních, kulturních, postojových systémů. V takovém pojetí musí samozřejmě dojít k silnému prolnutí se sociologií a ke smazání zřetelných obrysů obou oborů. Je nesporné, že demografický systém, respektive demografický vývoj nelze studovat izolovaně, že je nutno znát širší sociální souvislosti, podmínky a důsledky. Ale specifická demografie zřejmě spočívá a vždycky bude spočívat v tom, že zkoumá sociální i ekonomické, biologické a další fakty právě jako podmínky a důsledky demografických procesů. Sociolog ve vztahu k demografií (ale i ekonomii a dalším vědám) postupuje obráceně.

Tak se pro demografii stalo samozřejmostí, že se svým vlastním způsobem zabývá sňatečností, rozvodovostí, příčinami úmrtnosti, migrací apod., protože jde o sociální procesy bezprostředně související s demografickým chováním a s populačním vývojem. A odtud je pouze krůček ke studiu rodiny, výchovy a vzdělání, národnostních a jazykových problémů, zaměstnanosti atd. Zákonitě však demografia zajímají pouze některé aspekty těchto velmi širokých a složitých problémových okruhů, jak se ostatně můžeme přesvědčit nahlédnutím do učebnice. Šířka a hloubka sociálního vzhledu do problému je ovšem do jisté míry i otázkou individuální erudice. Mohli bychom hovořit o sociologizujících demografích, stejně jako na druhé straně o demografizujících sociologech.

V každém případě afinita demografie a sociologie je vzájemná a již tradiční. Mimo jiné se projevuje i ve využívání některých stejných datových pramenů (například sčítání lidu), některých stejných metodologických přístupů i technik empirického výzkumu — i když lze říci, že v tomto směru je demografie zásadovější a také rigidnější. Empirický základ i metodologický aparát sociologie je rozmanitější a bohatší, ale také méně přesný a méně spolehlivý. Demografická statistika je tak silnou a vyvinutou stránkou demografie, že pro některé demografy (ne pro autory naší učebnice) je postačující doménou. Sociologům naopak chybí analogický statistický základ — například systematické vývojové řady nějakých souhrnných „sociologických indexů“. Pravděpodobně by byly pro demografy stejně užitečné jako jsou ty demografické pro sociology.

Tyto a podobné úvahy o vzájemném vztahu a oboplné užitečnosti demografie a sociologie se přímo vnucují při studiu zevrubných *Základů demografie*. Inspiraci v tomto směru neposkytuje pouze zmíněná první kapitola, vymezující předmět oboru a podávající přehled o jeho historii, ale i všechny další kapitoly, respektive části učebnice. Stručný popis jejich náplně by měl být sám o sobě výmluvným dokladem těchto tvrzení a zároveň může dokumentovat příkladný, vzorový charakter učebnice, o němž již byla zmínka. Věnujeme mu proto následující řádky:

Druhá kapitola má ještě dosti výrazný historizující ráz, protože po vymezení běžně sledovaných demografických jevů popisuje, jak se vyvíjelo jejich sledování. Jde zejména o dějiny sčítání lidu (které jsou mimochodem pro sociologa zajímavé v mnoha ohledech), ale i o genezi využívání dalších pramenů demografických údajů. Následuje kapitola metodologická, kde jsou uvedeny zásady konstrukce demografických ukazatelů jako prostředků demografické analýzy, a to jak v obecné poloze — včetně vyhodnocování kvality a spolehlivosti dat — tak v poloze konkrétního sledování struktury obyvatelstva podle obou hlavních demografických znaků, pohlaví a věku. Tím se uzavírá první část učebnice.

Druhá část obsahuje ve čtyřech kapitolách analýzu procesu demografické reprodukce. Zhruba sto stránek je věnováno problému úmrtnosti a nemocnosti, dalších sto sňatečností, zániku manželství a plodnosti. Obě tyto rozsáhlé kapitoly se v určité míře zabývají i příčinami daných jevů. Jsou doplněny kapitolou o celkové populační reprodukci, která exponuje otázky přirozené reprodukce, stabilní populace apod., a dále výkladem populačních odhadů a projekcí.

Třetí část učebnice rozšiřuje demografický obzor o širší podmíněnosti populačního vývoje a tematicky je sociologii nejbližší. Jsou zde kapitoly o rodině, o rasové, etnické, národnostní, jazykové, ekonomické, sociálně třídní a vzdělanostní diferenciaci obyvatelstva a kapitola o rozmístění obyvatelstva a migraci. Jak již bylo řečeno, v této části jde spíše a záměrně jen o prezentaci některých základních poznatků, a to z úhlu pohledu demografie. Proto, i když je sociologii nejbližší, je pro sociology relativně nejmenším informačním přínosem.

Čtvrtá část popisuje populační vývoj světa, regionů a zemí a postavení Československa v demografickém vývoji světa. Vysvětluje teorii demografické revoluce a její konkrétní historické uplatnění.

Poslední, *pátá část* je věnována populační teorii a politice, a to opět z historického i aktuálního hlediska. Je zbytečné poznamenávat, že populační politika je součástí sociální politiky a že z této strany vstupuje do zájmového pole sociologie — a to tím spíše, že úvahy o praktických dopadech a opatřeních jsou dosud v naší sociologii řídkým zjevem.

Dalo by se říci, že celá koncepce učebnice je postavena na dvou metodologicko-pedagogických principech. Výklad postupuje od jevů a pravidel základních, obecných (s historickým zázemím) přes konkrétní a specifické opět k obecnějším, historicky pojatým, ale složitějším pro pochopení. Zároveň alespoň parciálně sleduje linii od úzce demografických k širěji pojatým jevům a souvislostem. Samozřejmě je použito optiky demografa a učebnice také směřuje především k výchově demografů. Ale, jak je v úvodu doporučeno, studenti jiných oborů mohou zvolit vlastní postup při studiu, mohou si vybírat kapitoly pro sebe vhodné. I to je předností učebnice, že umožňuje takový parciální přístup. Jednotlivé části a kapitoly knihy jsou totiž obsahově i metodologicky ucelené a relativně samostatné, i když na sebe navazují, a to, jak bylo naznačeno, dokonce v několika výkladových plánech.

Jednou z nezanedbatelných předností učebnice je explikace na konkrétních a relativně aktuálních datech. Takže se nám dostává do rukou kniha, která je nejen dobrou příručkou, z níž se lze naučit, co to je demografie a „jak ji dělat“, ale která je zároveň slušným, i když ne zcela systematickým a vyčerpávajícím pramenem informací o průběhu minulých i současných demografických jevů v naší společnosti, místy i s připojením mezinárodního srovnání.

Nakonec je nutno ještě poznamenat, že kniha je velmi solidně vybavena přílohami, včetně zvláštní složky obsahující vzory nejrůznějších formulářů (sčítací archy, žádost o umělé přerušení těhotenství, hlášení o stěhování apod.) (1), a že kvalita obsahu odpovídá i kvalitě papíru, tisku, tabulek a grafů, což není zanedbatelná přednost.

Do úvah nad touto skutečností po všech stránkách hezkou učebnici se však vkrádá trochu smutku a závisť: Proč nemáme takovou moderní českou sociologii v kostce, učebnici, z níž by se mohli učit nejen sociologové, ale i demografové, ekonomové, přírodovědci?

Alena Voňáková

A. G. Zdravomyslov: Potřebnosti, Interesy, Cennosti

Moskva, Izdatelstvo političeskoy literatury 1986, 222 s.

Prof. A. G. Zdravomyslov, autor řady filozofických a sociologických prací, se znovu vrací k tématu v sovětské literatuře zpracovávanému v desítkách knih řady autorů. Zpracovává ovšem problematiku potřeb, zájmů a hodnot z nového hlediska: jednak analyzuje potřeby, zájmy a hodnoty jako stupně dialekticky v sebe vzájemně přecházející vnitřní, duchovní stránky lidské aktivity a zároveň jako objektivně, z vnějšku na člověka působící stimuly, jednak doprovází teoretický výklad potřeb, zájmů a hodnot vědy ve druhé části každé kapitoly analytickým zamyšlením nad dnešní sovětskou skutečností. Vnitřní logika dialektického zvládnutí problému v jeho vývoji a přechodu do vyšší kvality, zpětného působení vyšších kvalit na nižší úroveň, doprovázené rozбором konkrétních faktů sovětské společnosti jsou nejen posunem v teorii, ale i příkladem nového myšlení.

V úvodu autor předesílá, že v knize jde o nejdůležitější stimuly lidské činnosti — o to, co člověk potřebuje, na čem je zainteresován, co je mu drahé v životě. Neustálé zkoumání potřeb a zájmů, vyjasňování jak jsou spojeny s hodnotami, s aktuálním vědomím lidí a jak se tyto stimuly v konečném výsledku mění v motivy jednání, v konkrétní činy, právem považuje za podmínku procesu přestavby sovětské společnosti, za podmínku určení politických cílů, úkolů a výběru optimálních prostředků k jejich uskutečnění.

Specificky sociologické hledisko spatřuje především ve vyjasnění sociálního smyslu potřeb, zájmů a hodnot. Ty jsou nutnými atributy vnitřního světa osobnosti, jejího individuálního bytí, zároveň se však v jisté míře opakují, jsou tedy masově rozšířené. Opakování, masovost je nezřetelnější moment jejich sociální povahy. Zároveň jsou důležitým mezičlánkem spojujícím sociální prostředí s vnitřním světem jednotlivce. Materiální a duchovní stránky společenského života, vnější determinanty a vnitřní podněty, vycházející z hlubin sebeuvědomění i podvědomí, objektivní i sub-

(1) Je ovšem třeba upozornit na to, že některé z těchto instruktivních materiálů časem ztrácí svou platnost v praxi (například právě zmíněná žádost o umělé přerušení těhotenství má už dnes pouze historický význam).